

Nederland Verdient Beter: naar een Duurzame Economie

**Robuust
Veilig
Veerkrachtig**

DuurzaamheidsOverleg Politieke Partijen

een samenwerking van

CDA-duurzaamheidsberaad

ChristenUnie TPC Duurzaamheid

D66-Duurzaam

GroenLinks Milieu-netwerk

Liberaal Groen

PvdA-duurzaam

Partij voor de Dieren werkgroep Duurzaamheid

SGP W.I. werkgroep Energie

Mei 2013

Inleiding Nederland Verdient Beter : naar een Duurzame Economie

Huidig Perspectief voor Nederland: deze economie is niet houdbaar.

Nederland is rijk en veelal gelukkig: op de indicatoren van welvaart en welzijn scoren we hoog. Velen zien de huidige economische crisis nog als een tijdelijke inzinking. Daarna kunnen we weer doorgaan 'as usual'. Echter, als we kijken naar de onderliggende ontwikkelingen dreigen onze kinderen slechter af te zijn dan wij. Juist ALS we doorgaan met de huidige inrichting van de economie. We verbruiken immers meer dan onze planeet blijvend kan opbrengen. Dus onze huidige manier van leven, onze economie, is niet duurzaam in de betekenis van houdbaar, "nu en later, voor allen".

Of je nu kijkt met sociale of liberale blik, vanuit milieu- of financieel oogpunt: we handelen in strijd met onze eigen principes en met onze verantwoordelijkheid. Daarom zien wij vanuit elke politieke overtuiging de harde noodzaak om te veranderen naar een economie die wel houdbaar is. Onze medeburgers en onze kinderen verdienen het!

People - planet - profit: het moet anders

Een eigen Nederlands voorbeeld van onduurzaam omgaan met de natuurlijke rijkdom ('planet') is hoe onze welvaart decennia lang is opgestuwd met de opbrengsten van aardgas uit eigen bodem. In tegenstelling tot een land als Noorwegen hebben we deze "bonus" niet opgespaard en geïnvesteerd, maar grotendeels geconsumeerd.

Op financieel gebied ('profit') zijn onze consumptieve bestedingen de afgelopen 20 jaar gebouwd op krediet. Het totaal van onze schulden is nu een veelvoud van ons nationale inkomen. Mede gezien de vergrijzing hebben we hiermee een grote last gelegd op de volgende generaties. We hebben geld uitgegeven dat onze kinderen nog moeten verdienen.

De manier waarop we onze welvaart verdienen legt ook een te groot beslag op onze planeet. Dat gaat ten koste van het voortbrengingsvermogen ('planet'). En omdat wij bovengemiddeld gebruik maken van de aarde gaat dat ook ten koste van andere mensen ('people'-aspect), die daardoor minder vrij zijn hún behoeften te vervullen.

Dus juist ALS we onze welvaart willen behouden én doorgeven zullen we onze economie, inclusief ons financieel beleid, onze energiehuishouding en onze omgang met grondstoffen drastisch moeten veranderen.

Appel aan de Nederlandse politiek

Met dit appèl wil het DuurzaamheidsOverleg Politieke Partijen de leden van het parlement oproepen om zich in te zetten voor de duurzame economie. We geven aan waarom deze verandering nodig en urgent is. Daarna beschrijven we de nieuwe paradigma's die bij deze transitie horen en die ook kunnen inspireren. Tot slot geven we een aantal concrete suggesties voor duurzaam beleid. We richten ons hierbij primair op wat Nederland kan doen. Natuurlijk zal ook veel in internationaal verband moeten worden vormgegeven.

We vragen uw steun en inzet als volksvertegenwoordiger voor een betere, Duurzame Economie !

Mei 2013,

DuurzaamheidsOverleg Politieke Partijen
Redactie: Werkgroep Duurzame Economie

Niels van der Stappen	CDA-Duurzaamheidsberaad
Simon Kalf	D66-Duurzaam
Berend Potjer	GroenLinks Milieu-netwerk
Wouter Jongepier	Liberaal Groen
Frans van der Loo	PvdA-Duurzaam

Verdere informatie: www.economie-transitie.nl

HOOFDSTUK 1 - Een nieuwe blik

Probleemanalyse en principes van duurzaamheid

Er is wereldwijd sprake van meervoudige crises. Veel mensen leven onder slechte leef- en arbeidsomstandigheden. Mensen lijden onder de voedselschaarste, mensen en bedrijven onder een (nakende) tekorten aan energie, grondstoffen en water. Natuur en biodiversiteit lopen steeds meer gevaar en de klimaatverandering zorgt voor nieuwe schokken in ecologie en economie.

Tegelijkertijd leidden financiële ontwikkelingen tot grote financieel-economische problemen. De kredietcrisis is inmiddels uitgegroeid tot een fruikende vertrouwencrisis in banken en overheden. Een ver doorgevoerde financieel-economische insteek heeft geleid tot fixatie op geld ten koste van moraal en andere waarden.

Dit kan niet langer meer worden volgehouden. Het systeem keert zich nu ook tegen onszelf. Het exponentiële groeiemodel van de 20^e eeuw overschrijdt de grenzen van onze planeet. People en profit moeten binnen de fysieke grenzen van onze planet worden gebracht!

Punten die aangepakt moeten worden:

'People'

1. Uitbuiting van mensen door o.a. slechte leef-, arbeids- en rechts-omstandigheden
2. Te ver doorgevoerde concurrentie-strijd met anderen ten koste van anderen en van de aarde

'Planet'

3. Overconsumptie van de aarde, qua grondstoffen en voedselbronnen (hetgeen ook ten koste gaat van anderen en volgende generaties)
4. Uitbuiting en vernietiging van de natuur (o.a. klimaatschade), vermindering van biodiversiteit

'Profit'

5. voorkomen van grote schokken, onrechtvaardigheden, onzekerheid en wantrouwen t.a.v. economische ontwikkelingen en (robuustheid van) het financiële systeem.

Perspectief is om te komen tot een samenleving, waarin de economie een bijdrage levert aan de ontwikkeling en vrijheid voor alle mensen om de richting en invulling van hun leven zelf vorm te kunnen geven, zonder daarbij de onduurzame grenzen van anderen en hun omgeving te overschrijden.

Een duurzame economie heeft de volgende uitgangspunten:

1. heeft oog voor huidige en voor volgende generaties
2. biedt respect en ruimte voor andere mensen om vrij en niet in armoede te leven
immers wie arm is, is niet vrij; wie niet vrij is, mist perspectief en wie perspectief mist, vervalt al snel tot sociaal, ecologisch en economisch onduurzaam gedrag
3. heeft respect voor dieren en planten, vanuit hun eigen waarde, maar ook als noodzakelijke habitat van de mens en als voortbrenger van voedsel en grondstoffen
4. heeft respect voor de natuurlijke omgeving (bodem, water, lucht), als habitat van de mens én als voortbrenger van voedsel en grondstoffen
5. biedt de mogelijkheden voor iedereen, nu en straks om op een eerlijke, duurzame wijze een goede boterham te verdienen.

Deze uitgangspunten leiden tot een beeld aan de horizon, waar we onze samenleving op willen richten.

Marktprincipe handhaven, maar wel gereguleerd

Bij de inrichting van de duurzame economie kiezen wij ervoor om de markt-economie waar dat kan, zijn werk te laten doen. De markt-economie kan vele zaken goed regelen en kan vele problemen aan. Er is wel een marktmeester nodig (overheid of onafhankelijke institutie), die de markt richt naar de gewenste normen en waarden en - waar de markt faalt - optreedt om schade te voorkomen of beperken. In het oog dient te worden gehouden, dat marktwerking geen doel op zich is, maar slechts een middel kan zijn om de economie effectief en efficiënt te laten bijdragen aan maatschappelijke doelen.

In deze markt moeten ook de nu vaak nog niet geprijsde schaarsten of ongewenste bij-effecten goed worden ingeschat en economisch op juiste wijze behandeld. Geen geheel andere economische orde dus, maar wel het breder hanteren van juiste uitgangspunten ('breed economie-begrip').

De overheid bewaakt het publieke belang. Ruimte voor de eigen ontwikkeling van en door mensen kan immers stuiten op de grenzen van de algemeen beschikbare of wenselijke middelen (wel "the commons" genoemd), zowel in fysieke zin (schone lucht) als in welzijn (ruimte voor cultuur).

De samenleving dient checks en balances te hebben ingebouwd, zodat we onze economie kritisch volgen en kunnen bijsturen als het mis dreigt te gaan. Marktfalen dient te worden opgemerkt en aangepakt, zoals b.v. in markten kunnen voorkomen:

1. Weinig oog voor niet-marktpartijen en toekomstige generaties
2. Weinig oog voor zaken waar niet aan kan worden verdiend
3. Onvoldoende toegerust zijn voor het betrouwbaar produceren van collectieve goederen
4. Geen oog voor een rechtvaardige verdeling

Marktfaalen ontstaat vaak en wordt in stand gehouden door onevenwichtige machts-balansen, zoals monopolies of oligopolies, die in stand worden gehouden door gebeeldhouwde achterhaalde regelgeving. Dan is het nodig de bakens te verzetten. Deze rol dient door de burgers/overheid te worden vervuld.

Strategische lijnen – een nieuwe attitude binnen de economie

Wij zien de huidige samenloop van crises als een systeemcrisis en behandelen die ook als zodanig.

Om hieruit te komen zijn fundamentele stappen nodig, we moeten als het ware ons ontworstelen aan de huidige locked-in situatie. Alleen een robuuste, duurzame oplossing kan een einde brengen aan de huidige onzekerheid en deze vervangen door nieuwe vastigheid.

Als startpunt is een duurzame houding nodig, die afwijkt van de insteek die tot nu toe heeft overheerst en die de ruimte biedt aan initiatief om duurzame ontwikkeling vorm te geven; een dergelijk duurzame economie is gefundeerd op een aantal nieuwe paradigma's:

Oud Paradigma

- 1. Groei naar Meer van hetzelfde*
- 2. Korte termijn is leidend*
- 3. Consumenten ten koste van de toekomst*
- 4. Standaardisering & Efficiëntie*
- 5. Specialisatie in lineaire ketens*

Nieuw Paradigma

- Vooruitgang naar Beter*
- Lange termijn is leidend*
- Investeren in de toekomst*
- Diversiteit & Veerkracht*
- Verbinding & circulaire systemen*

1. Vooruitgang naar Beter

Het is menselijk om te streven naar ontwikkeling. In vele richtingen. We kunnen groeien, b.v. in competenties of in de bereikte resultaten als samenleving. Allemaal nastrevenswaardig. Echter als deze groei te eenzijdig wordt gericht, leidt het tot schade in andere richtingen. Zo leidde de nadruk op

(kwantitatieve) economische groei (uitgedrukt in geld), van de afgelopen periode tot (in de groeicijfers niet meegenomen) achterblijven en op veel terreinen zelfs achteruitgang van people en planet.

De knop moet om naar duurzame ontwikkeling, naar kwalitatieve vooruitgang, een beter leven, met schone handen en een schone omgeving. Daarbij horen nieuwe indicatoren, die deze vooruitgang meten. Duurzame ontwikkeling is niet méér van hetzelfde, maar een volgende stap zetten in de ontwikkeling. Niet meer eten, maar lekkerder! Naar een betere levensvervulling, een stap omhoog in de pyramide van Maslov.

2. Lange termijn is leidend

Duurzaamheid – de naam zegt het al – heeft bestendigheid op lange termijn als inzet en uitgangspunt. Het lange termijn voortbestaan is voor mensen en organisaties natuurlijk altijd al belangrijk. Echter is dit in de afgelopen periode steeds meer op de achtergrond geraakt door het streven naar korte termijn (financieel) succes.

Dit kwam mede door gebrek aan besef van grenzen. Nu we weten dat er grenzen zijn en de langere termijn in gevaar is, is een nieuwe kijk nodig.

Zowel in bedrijven als in de politiek is de korte termijn focus steeds meer uitgangspunt geworden. Zoals in het bedrijfsleven de kwartaalcijfers altijd dichtbij waren, zijn dat in de politiek de volgende verkiezingen. In het grotere belang moeten we daar nu overeen stappen.

Niet langer moeten de komende kwartaalcijfers domineren, of in de politiek de peilingen en de eerste verkiezingen. Een lange termijn visie gecombineerd met consistent beleid geeft toekomst-perspectief en daarmee vertrouwen in de politiek.

3. Investeren in de toekomst

De omslag naar een samenleving, waarin duurzaam wordt geproduceerd, levert op termijn veel op, maar betekent nu meer investeren. Investeren in innovaties waardoor we aan grondstoffen niet meer gebruiken dan wat de aarde op kan brengen en in een duurzame energievoorziening. (Stoppen met roven van toekomstige generaties.)

Investeren in de scholing van toekomstige generaties en b.v. hun duurzame voedsel/energievoorziening. Investeren in nieuwe werkwijzen. We creëren zo een toekomst voor Nederland. Financieel gezien betekent dit het niet meer stimuleren van schuldenopbouw ten behoeve van consumptie.

4. *Naar Diversiteit en Veerkracht*

Standaardisatie en efficiëntie hebben voor veel welvaart gezorgd, maar hebben ook geleid tot schaalvergroting en eenvormigheid. Economie en financiën zijn uitgegroeid tot een soort mondiale monocultuur. Als zo'n systeem ziek wordt, zijn er weinig krachten voor herstel. Hierdoor zijn ook problemen niet langer beperkt en geïsoleerd, maar hebben wereldwijd invloed. De biologie leert dat een ecosysteem robuuster is bij meer diversiteit die zorgt voor meer veerkracht in het systeem.

Ruimte voor regionale economie kan zorgen voor zowel innovatie als veerkracht in het totale systeem. Hier kan worden geëxperimenteerd met 'duurzame regels'. Juist door deze vrijheid te bieden kan de waarde van regionale valuta of plaatselijke initiatieven als 'transition towns' worden bepaald.

Diversiteit binnen een organisatie kan betekenen dat er bij de sturing ervan meer ruimte is voor meerdere gezichtspunten, waardoor een betere antenne voor markt en buitenwereld ontstaat en het bedrijfsproces en daarmee de organisatie robuuster worden.

5. *Verbinden & circulaire systemen*

Verbinding en samenwerking zijn oer-menselijke waarden. Daar ligt onze grootste kracht en het is ook een bron van vervulling en geluk. Door deze terug te brengen in de economie ontstaat minder ver-doorgevoerde strijd ten koste van elkaar en met alle middelen. Samenwerking binnen de keten is hier een voorbeeld van. Verbinding met klanten, leveranciers en de samenleving maakt bedrijven robuuster en biedt uitzicht op een circulaire economie, die duurzamer omgaat met mensen en middelen.

Om de grote mondiale problemen aan te pakken, is verdere samenwerking tussen burgers, bedrijven, financiers (die smachten naar veilige investeringen) en overheden onmisbaar.

Door te bedenken wat ons verbindt in plaats van wat ons scheidt, zal het gemakkelijker worden om ongelijke verhoudingen (internationaal) om te bouwen tot een rechtvaardige verdeling (equity) en gelijkwaardigheid. Deze duurzame kansen voor de wereldbevolking zullen opnieuw bijdragen aan de mogelijkheden van de mensheid, maar ook aan de economische ontwikkeling!

De brede agenda naar een duurzame economie

Deze nieuwe attitude dient toegepast te worden ten aanzien van de 3 aspecten people, planet en profit, en dient vormgegeven te worden door de 3 spelers in de economie: bedrijven, consument en overheid.

Algemene uitwerkingen van bovenstaande principes zijn:

- alle ruimte bieden aan duurzame initiatieven en beperken van schadelijke activiteiten;
- nastreven van diversiteit voor vernieuwing en keuze-vrijheid en als potentieel stabiliserende factor
- checks en balances om met alle stakeholders afwegingen te maken en problemen snel te signaleren
- resultaat bereiken door discussie en overleg in plaats van opleggen van gedachten en werkwijzen
- waar nodig kaders afspreken en strak handhaven.

In het komende hoofdstuk wordt de impact van een nieuwe blik uitgewerkt per 'sfeer' people, planet, profit. Vervolgens wordt in het daaropvolgende hoofdstuk geanalyseerd wat de bijdrage van de 3 spelers in de economie: producent, consument en overheid, dient te zijn om een duurzame economie vorm te gaan geven.

HOOFDSTUK 2 de DRIE SFEREN People, Planet en Profit

1. People: internationale afspraken voor een eerlijk mondiaal speelveld

De economie is internationaal en zelfs mondiaal, net als zijn implicaties t.a.v. people en planet. Nodig voor een duurzame economie is een internationaal level playing field. Dit geldt voor bedrijven, maar ook voor mensen. Dit appelleert aan het recht van eenieder om de kans te krijgen om zich te ontplooiën. Onrechtvaardigheden in de (internationale) verdeling kunnen dit in de weg staan. Als echter mensen in hun eigen omgeving kansen hebben, leidt dit tot investeringen in hun eigen toekomst en worden crises, oorlogen en migratie-stromen tegengegaan. Hierbij horen een versterkte civil society en overheden, waar corruptie geen kans krijgt.

Bedrijven realiseren zich steeds meer dat opereren in onduurzame omstandigheden bedrijfsrisico's oplevert. Denk b.v. aan de oliewinning in Nigeria. Waar bedrijven hun verantwoordelijkheid nemen om omstandigheden te verbeteren dienen ze hiervoor ruimte te krijgen. Maar de vrijheid dient in het bredere belang ingekaderd te worden in harde wetten. De internationale gemeenschap moet bedacht blijven op ontduikingsmogelijkheden en race to the bottom. De markt heeft immers geen intrinsieke moraal. Daarbij blijft ook gelden: de markt is een middel en geen doel.

Het belang van minimaal noodzakelijke leef- en werk-omstandigheden dient gewaarborgd te zijn in internationale handelsregels. In de regels dient balans tussen People-Planet-Profit uitgangspunt te zijn, t.b.v. ons voortbestaan, maar ook gerechtigheid, stabiliteit en level playing field. In de afspraken dienen vanaf nu alle drie P-P-P een rol te spelen. Een afspraak op slechts een of twee van deze aspecten is feitelijk geen afspraak.

Om in de internationale economische afspraken het belang van people sterker te waarborgen, dienen bij de onderhandelingen alle stakeholders aanwezig te zijn. Een diverse afvaardiging van overheden, bedrijven, consumenten en NGO's dient aan de besprekingen deel te nemen.

De huidige Nederlandse participanten dienen hiervoor de aanwezige ruimte te benutten en zonodig de aanwezigheid van nieuwe stakeholders af te dwingen. Zowel de overheid als samenwerkende bedrijven, b.v. in "the Dutch Sustainable Growth Coalition" dienen zich hiervoor op korte termijn in te spannen. Vooruitlopend op betere afspraken dient Nederland een voorlopige koploperrol na te streven, b.v. door het verbeteren van de informatie over milieu- en mens-aspecten voor consumenten.

Aanpak - uitgangspunten ' people' (o.a. op te nemen in internationale handelsafspraken):

1. Economisch recht van bestaan bij arbeid (minimaal gezinsinkomen bij voltijds werk)
2. Waarborgen van minimum eisen t.a.v. leef-omstandigheden (o.a. gezondheid)
3. Eerlijke behandeling van investering en bezit (zowel van grote als van kleine partijen)
4. Keuzevrijheid van consumenten voor producten geproduceerd naar de waarden van de consument
5. Keten-verantwoordelijkheid t.a.v. people-aspecten voor bedrijven en financiers
6. Principe van herstel van natuur- en menswaarde van gebied na economische activiteit

2. Planet: een duurzaam mondiaal milieu-systeem

Deze planeet wordt momenteel zwaar over-geëxploiteerd. We gebruiken momenteel per jaar ca. 50% meer opbrengsten van onze planeet dan duurzaam mogelijk is. Anders gezegd zou je kunnen stellen dat het mondiale ecologische begrotingstekort maar liefst 50% is! (Voor Nederland ligt dat nog een stuk hoger.) Dit tekort stijgt momenteel bovendien nog jaar-op-jaar.

Willen we de overspanning van de planeet, zoals zichtbaar in verschillende milieu- en klimaatcrises, oplossen, dat moeten we naar afspraken over een duurzame omgang met ons gezamenlijke ruimteschip aarde. Uitgaande van de beginspunten betekent dat:

1. lange termijn houdbaarheid als eerste voorwaarde voor exploitatie stellen.
2. zoeken naar wegen om behoeften te bevredigen met zo min mogelijk inzet van (schaarse) middelen.
3. grondstoffen veel spaarzamer en beter benutten en niet verloren laten gaan.
4. nieuwe ideeën stimuleren en innovaties uitwerken in brede internationale samenwerking.

De handvatten hiervoor zijn beschikbaar. De circulaire economie als eindpunt, waar grondstoffen niet worden verbruikt, maar opnieuw in de economie komen na gebruik, is dichterbij dan velen denken. Bedrijven zijn al bezig met deze concepten, b.v. in de vorm van Cradle-to-Cradle projecten of middels gebruik van hernieuwbare “biobased” grondstoffen.

Behulpzaam daarbij zijn inspanningen om de waarde van grondstoffen beter in te prijzen en te belasten voor de onttrokken waarde aan de planeet en de kosten van herstel van de natuur.

Daarnaast dienen bedrijven transparant aan te geven, welke impact hun product heeft op de factor planeet.

Bij internationale afspraken dienen de planet-aspecten eveneens een vaste plaats te krijgen. Bijzondere afspraken zijn nodig op het gebied van klimaat; vermindering van de energie-consumptie en verduurzaming van de energie-voorziening zijn urgente punten.

Aanpak - uitgangspunten t.a.v. planet in het economische systeem:

1. stringent doorvoeren van het principe “de gebruiker betaalt” ook voor de planet-kosten - door internaliseren van externe kosten
2. grondstoffengebruik: circulaire economie richtpunt voor alle industriële sectoren; transitie naar duurzame bronnen in het energiegebruik
3. keten-verantwoordelijkheid t.a.v. planet-aspecten voor bedrijven en financiers
4. transparantie over effecten op ‘planet’ van activiteiten door private partijen en overheden
5. instandhouding van houdbaar niveau van ecologische basis (ecologische structuur, biodiversiteit)
6. principe van herstel van natuur- en menswaarde van een gebied na economische activiteit

3. Profit: een dienend financieel systeem, robuust en vertrouwenwekkend

Er gaan stemmen op die zeggen, dat het huidige financiële systeem geheel op de helling moet. En hoewel de introductie van geld in samenlevingen vaak ook leidt tot nadelen en destructie van eerdere waarden, zien wij de rol van geld in een economisch systeem als nuttig om transacties te faciliteren en vermogen vast te leggen.

Een moderne economie kan feitelijk niet zonder een vertrouwd en robuust financieel systeem, mits dienstbaar aan de samenleving. Ook voor opkomende economieën is zo'n systeem als belangrijk voor hun ontwikkeling.

Zoals ieder complex systeem, is een mondiaal financieel systeem niet vanzelf fail-safe. Crises zijn moeilijk te voorkomen, maar het is cruciaal dat crises beheersbaar zijn. Twee maal in de laatste 100 jaar was er sprake van een mondiale systeemcrisis, nl. in de dertiger jaren van de vorige eeuw en nu sinds 2008, in beide gevallen uitlopend in een mondiale economische crisis.

Systeemcrisis

De huidige financiële systeemcrisis is niet te bagatelliseren: de situatie is vreselijk uit de hand gelopen! Door deregulering op ideologische basis – “de markt heeft altijd gelijk” – werden beperkingen en veiligheidssystemen steeds meer aan de kant geschoven. Dit leidde tot een steeds verdergaande toename van leningen en een exploderende geldgroei. Dergelijke groei is strijdig met een eindige wereld, hetgeen bleek op het moment dat ergens in de keten (in dit geval bij Amerikaanse hypotheek) rente en aflossing

niet meer werden betaald. Dit was de lont in het kruitvat van een intrinsiek instabiel geworden financieel systeem.

Naar een duurzaam systeem

Nodig voor een duurzame economie is een veilig en robuust financieel systeem, waarin toevertrouwde tegoeden 'duurzaam' worden geïnvesteerd. Waarin kaders voor veiligheid zorgen en waarin bij problemen in private banken niet de schade wordt afgewenteld op de samenleving, maar waarin de sector en degenen die profiteren van de opbrengsten ook opdraaien voor verliezen. Banken mogen niet 'too big to fail' zijn. Een financieel systeem is een belangrijke vormgever van een economie en daarmee de samenleving. Het is van belang om als samenleving goed te bedenken, waarvoor een financieel systeem bedoeld is en het hierop aansluitend in te richten, ten behoeve van gewenste ontwikkelingen en voldoende robuustheid. Daarom zijn ook hier gereguleerde, duurzame innovaties nodig, en diversiteit. B.v. dient er ruimte te zijn voor experimenten met alternatieve geldsystemen, b.v. met regionale of sectorale oriëntatie. In Zwitserland circuleert al decennia lang het complementaire WIR geld-systeem. In Nederland heeft de Rabobank met partners het initiatief genomen tot een verrekensysteem voor zorglevering, de 'Care Coins'.

Daarnaast dient – zeker ook in de huidige overgangsfase – een vertrouwenwekkend kader voor het bankwezen te worden opgesteld. Zowel de 'giftigheid' van bepaalde financiële derivaten-handel als de rol van belangrijke spelers als de 'rating agencies' dienen gereguleerd te worden.

Duurzaam omgaan met het beheerde geld

Naast een duurzame opzet van het systeem, dient ook het duurzaam aanwenden van geldmiddelen door financiële instellingen worden gestimuleerd. Het mogelijk maken van investeringen t.b.v. duurzame ontwikkeling is in de transitie-fase cruciaal. Nu worden veel intrinsiek duurzame investeringen gedwarsboemd door te lange terugverdiertijden. Overheden en financiële instellingen dienen deze verantwoordelijkheid op te nemen en oplossingen te vinden. Het meewegen van duurzaamheidsaspecten bij de beoordeling en evt. toepassing van gunstige voorwaarden zijn hierbij enkele opties. Daarnaast willen klanten steeds meer weten wat er met hun geld gebeurt. Om de klanten keuzevrijheid te bieden, dienen de banken hierin transparant te zijn. Zo kan de samenleving sturen waar haar geld wordt geïnvesteerd en hoeveel risico daarbij wordt genomen.

Aanpak: suggesties voor een robuust financieel systeem:

1. ruimte voor **diversiteit**, zoals regionale of thematische valuta (b.v. Care-coins voor zorgverlening)
2. onderzoek naar voordelen van **complementaire geld-systemen**, zoals het Zwitserse WIR-systeem (complementair business-to-business betaalmiddel voor het MKB)
3. stimuleren van vermogensgroei i.p.v. krediet opnemen; leningen altijd mét aflossing
4. op korte termijn vertrouwen herstellen door weg te gaan van profit-fixatie en korte termijn, door veiliger kaders (zoals scheiding van nutsbankieren en zakenbankieren), ondersteund met strenge controle.
5. certificatie van derivaten; speculatieve instrumenten, zoals 'short gaan' aan banden leggen
6. introduceren van **duurzaamheidscriteria** met beoordelingsverantwoordelijkheid voor de financier voor verstrekking van leningen (of gunstiger voorwaarden).
7. competenties en daadkracht van toezichthoudende instellingen versterken, zodat zij kunnen ingrijpen voor de problemen uit de hand lopen.
8. vergroting van de **transparantie** van banken over 'handel en wandel' en duurzaamheid daarvan.

HOOFDSTUK 3 de DRIE SPELERS Bedrijfsleven, Consument, Overheid

1. De belangrijke rol van het bedrijfsleven: corporate responsibility

Een duurzame economie, zeker in zijn transitie-fase waarin veel moet gebeuren, is bij uitstek een initiatiefrijke economie. Dat betekent kansen voor ondernemers en voor nieuwe initiatieven. Tegelijkertijd hoort bij die ruimte om te ondernemen ook verantwoordelijkheid, namelijk het voldoen aan principes van een duurzame corporate governance.

Duurzame Corporate Governance in bedrijven

Bedrijven hebben een eigen verantwoordelijkheid om hun 'license to operate' waar te maken. Dit gaat verder dan compliance (voldoen aan wettelijke minimum-regels). Van verantwoordelijke bedrijven mag eigen initiatief verwacht worden. B.v. het opzetten van nieuwe (circulaire) bedrijfsmodellen, waarin hergebruik uitgangspunt is. Dit wordt ondersteund door transparantie hierover richting consumenten en overige stakeholders, via communicatie over de producten en via verslaglegging, gekoppeld aan en vergelijkbaar met de financiële resultaten (incl. people & planet goedkeuring door accountants). Bedrijven als Unilever laten nu al zien dat het kan én dat dit ook profijtelijk is.

Duurzaam ondernemen wordt ondersteund vanuit de overheid door het met vaart afschaffen van subsidies die slechts het huidige systeem ondersteunen (want die hebben geen rechtmatige functie meer) en het zonodig tijdelijk geven van ondersteuning om gewenste innovaties een zet in de rug te geven. Voorbeelden hiervan kunnen zijn: tegemoetkomingen in research&development, vergemakkelijking van financiering van duurzame projecten.

Maatregelen t.a.v. de bedrijfs-aansturing binnen bedrijven:

1. Minimum-eisen voor verslaglegging op people en planet gebied, gelijktrekken aan profit-deel.
2. Daarnaast mag elk bedrijf gevraagd worden, zoals Unilever doet in haar "Sustainable Living Plan" om haar bijdrage aan maatschappelijke vooruitgang expliciet te maken en te monitoren.
3. Betrokkenheid van alle stakeholders op de bedrijfsvoering
4. Geestelijke diversiteit en onafhankelijkheid in de bedrijfstop.

Maatregelen t.a.v. productieprocessen:

1. kosten over de totale keten leidend (TCO-approach – total cost of ownership)
2. geïntegreerde keten-aansprakelijkheid
3. gesloten product / materialen-ketens (circulaire productiewijze, cradle-to-cradle)

Onderzoek naar nieuwe bedrijfsstructuren en business-modellen

In de huidige bedrijfsstructuur overheerst de vennootschapstructuur (op Angelsaksische wijze ingevuld), met een beperkt deel van de stakeholders, nl. de aandeelhouders, aan het stuur.

Maar er zijn veel meer mogelijkheden, met name om meer stakeholders te involveren in de bedrijfsvoering. Interessante vraag is of **de coöperatie** een meer geschikte bedrijfsvorm is voor de toekomst, omdat daarin meer stakeholders (kunnen) worden betrokken bij de bedrijfsvoering. Dit zal bijdragen aan de veelvormigheid van bedrijven en deze vorm biedt ook intern natuurlijk extra diversiteit.

Voorgesteld wordt om te onderzoeken en te implementeren welke ruimte nodig om deze bedrijfsvorm duurzame kansen te geven.

2. Keuzevrijheid en de sturende rol van de consument

Uiteindelijk bepaalt de afnemer wat er gekocht en dus geproduceerd wordt. De consument verdient de vrijheid om verantwoordelijke keuzes te maken naar eigen waarden en inzichten. Informatie over duurzaamheidsaspecten dient zichtbaar en helder te zijn. Tegelijkertijd verdient de samenleving het, dat de gebruiker betaalt voor de nadelige effecten, die een bepaald product of dienst heeft. Dit leidt niet alleen tot verminderd verbruik van de milieu-gebruiksruimte maar ook tot besparingen voor ons allen.

Bewust consumeren kan op verschillende manieren invloed hebben:

1. vermindering van consumptie, die teveel nadelige impact op people en planet heeft
2. niet- of weinig-materiële invulling van de behoefte (b.v. OV-jaarkaart i.p.v. auto voor de deur)
3. sturen van consumptie op meer duurzame producten
4. nieuwe producent-consument relaties zoals in een 'circulaire economie'
5. belasting op minder duurzame producten kan worden ingezet voor duurzame ontwikkelingen.

Beïnvloeding van consument-keuzes door:

1. In prijs tot uitdrukking laten komen van onduurzame maatschappelijke effecten, de externe kosten; dit kan leiden tot minder consumptie van grondstoffen.
2. Minimum-eisen aan producten t.a.v. energieverbruik en andere people&planet factoren
3. Producent-consument samenwerking; in een gesloten kring van producent en consument, met materiaal in gezamenlijk beheer; je koopt niet 'een product', maar een prestatie; na geleverde dienst wordt het product weer ingenomen door de fabrikant (zoals in experiment TurnToo).
4. Transparantie en informatie-verschaffing naar de consument, van eenvoudige logo's tot specifieke informatie, rekening houdend met verschillende consumenten; hiervoor kan toepassing van nieuwe media ('apps') een toegevoegde waarde zijn;
5. Empowerment van consumenten (-organisaties)

Twee methoden om maatschappelijke kosten in de prijs tot uitdrukking te laten komen, spelen in de discussie en bespreken we wat uitgebreider: het internaliseren van de externe kosten in de normale prijs én een alternatief, waarbij een tweede prijs wordt toegevoegd die people&planet-kosten weergeeft (wel eco-valuta genoemd).

Methode 1: internaliseren van externe kosten in de prijs

Deze internalisering behelst de externe kosten van grondstof-winning en -gebruik en daarnaast ook kosten van verlies aan natuur, eventuele people-kosten, etc.. Dit is lastig, maar op dit gebied bestaat al heel wat literatuur: LCA (Life Cycle Analysis), Cost of Planet, ...

De gebruiker betaalt zo direct voor de effecten, die met zijn consumptie samenhangen.

Heffingen op 'slechte' producten en diensten sturen enerzijds de consument, maar kunnen anderzijds ook worden aangewend om innovaties te ondersteunen ('kruis-financiering'). Voorbeelden zijn gemakkelijk te bedenken: grijze energie wordt duurder om mee te betalen aan de aanloop- en innovatierisico's van groene energie; duurzame vleesvervangers worden in de startfase mede gefinancierd door een vlees-tax.

Methode 2: een tweede munt als aanvullend middel?

Indien internaliseren van de kosten onvoldoende effectief zou zijn, kan ook een tweede afreken-eenheid, de eco-valuta, worden geïntroduceerd, die de waarde voor planet en evt. ook people aangeeft. Een product of dienst zou dan een dubbele prijs hebben (x Euro + y 'Eco'). (Vergelijk met het betalen met Air-Miles). Dit wordt ook wel balansgeld genoemd. Dit balansgeld zou op een eerlijke manier verdeeld kunnen worden over alle mensen op deze planeet, uitgaande van het principe dat ieder mens een zelfde recht heeft op 'milieu-gebruiksruimte'. Door balansgeld kan een sterke en eerlijke beperking van schadelijke consumptie worden bereikt, binnen duidelijke grenzen van people en planet.

3. De overheid als marktmeester en facilitator van de duurzame economie

De overheid is een bepalende speler in de economie, en kan de noodzakelijke verduurzaming dichterbij brengen door de juiste kaders te stellen, waarbinnen de 'energieke samenleving', initiatiefrijke bedrijven en burgers de duurzame economie kunnen vormgeven. Zorgen voor een robuust beleid, met een gelijk speelveld en stabiel investeringsklimaat, staat daarbij centraal.

Omdat de politiek ten eerste het handelen van de overheid beïnvloedt, bespreken we deze rol uitgebreid. Hierbij dient opgemerkt te worden, dat de overheid een eigen instantie is, maar natuurlijk wordt vormgegeven door de burgers. Burgers die ook als werknemer of werkgever deel uitmaken van het producerende bedrijfsleven en ook als consument in de markt een rol spelen.

Bedrijven, consumenten en overheid zijn alle op zoek en hebben elkaar nodig. Het vraagt een samenspel met wederzijds beïnvloeding en ook steun. Met vanuit de overheid de toepassing van 'preek, wortel & stok'.

Kerntaken van de overheid op gebied van de economie zijn in algemene zin:

1. kaders geven aan de maatschappelijke actoren: producenten, distributeurs, consumenten, etc.
2. vorm geven aan bewaking van de kaders (handhaving, rechtspraak)
3. het voorzien in collectieve goederen en diensten en/of goederen en diensten die het publiek van belang acht, maar die niet door anderen worden geproduceerd.

Aanpak - ten behoeve van verduurzaming van de economie betekent dat:

1. regie bij bepalen nationale doelstellingen en mars-route (in overleg met overige partijen)
2. de economie monitoren middels nieuwe, duurzame indicatoren
3. opstellen lange-termijn beleid, met normeringen, t.b.v. ondersteuning van verduurzaming
4. creëren van een gelijk speelveld en voorspelbaar investeringsklimaat voor verduurzaming
5. vastleggen van kaders voor (internationaal) economische en financiële systeem
6. vertalen van maatschappelijke kosten in prijs van goederen en diensten
7. waarborgen van transparante informatie aan burger en consument
8. ruimte geven en stimuleren 'Groene Groei initiatieven' & faciliteren van marktontwikkeling
9. rol van voortrekker door duurzaam inkopen

Regie-rol: faciliteren van de transitie met inspelen op verschillende fasen De overheid dient richting te geven aan het transitie-proces. Vernieuwingen ontwikkelen zich vaak via verschillende fasen, startend vanuit niches. Dat betekent dat innovaties in verschillende fasen op verschillende wijze gestimuleerd moeten worden. En dat er een tijdlang een co-existentie van het overheersende systeem met het nieuwe is. De overheid heeft als taak om samen met de maatschappelijke partners de marsroute in dit proces uit te zetten en te bewaken.

Verduurzaming monitoren middels nieuwe indicatoren

Om juist te kunnen sturen en de vorderingen duidelijk te maken zijn heldere indicatoren nodig, die de gezamenlijke ontwikkeling van people, planet en profit goed weergeven. Deze vervangen de oude eendimensionale indicator van het bruto binnenlands product (BBP), die people en planet veronachtzaamt. Dit is geen onbekend terrein. Goede indicatoren bestaan en worden verder verbeterd, zoals de Monitor Duurzaam Nederland en de CBS Milieu-rekeningen. De Zwitserse overheid werkt al met een breder palet! Aanpak:

1. de macro economische verkenning wordt omgezet in bredere Macro DuurzaamheidsVerkenning, waarvan het BBP slechts een onderdeel is;
2. in de MDV worden brede indicatoren gebruikt die de ontwikkelingen op de terreinen people/-planet/profit monitoren en een balancering tussen de verschillende gebieden oplevert.
3. de uitkomsten van de MDV zijn uitgangspunt voor beleid en niet alleen het BBP, zoals nu.

Lange termijn beleid, met oog voor systeem-innovatie

Echte stappen zijn nodig, ook om te ontkomen aan een lock-in binnen het huidige systeem. Dit vereist een breed scala vernieuwingen, zowel in technologie als in structuur en cultuur. Daarom dient de overheid met spoed de systeeminnovaties te onderzoeken, die nodig zijn om sprongen in duurzaamheid te behalen bij productie, mobiliteit, energie(-distributie) en landbouw; dit in samenwerking met branche-organisaties en lopende initiatieven met koplopers en vernieuwers.

De overheid dient vervolgens een duidelijke 'stip aan de horizon' te zetten, in haar beleid daarop te koersen en de markt- en maatschappelijke partijen met de neuzen diezelfde kant op zien te krijgen.

Creëren van een gelijk speelveld en stabiel investeringsklimaat

De bestaande wet- en regelgeving en overige markt-randvoorwaarden zijn ontstaan in het verleden en daarop afgestemd. Groene bedrijvigheid is als nieuwe ontwikkeling vaak in het nadeel wat betreft financiering en beprijzing. Wil 'Groene Groei' levensvatbaar zijn, dan is een gelijk speelveld nodig, dat het nieuwe een echte kans geeft. Dit kan door:

1. transparant maken van alle kosten van nieuwe en oude technologie (b.v. fossiele energie)
2. internalisering van externe (maatschappelijke) kosten in de prijs van producten en diensten.
3. promotie van de 'total cost of ownership' benadering, waarin kosten in de gehele keten van wieg tot graf (of hergebruik) worden meegewogen bij investeringsbeslissingen
4. sturing in productie en consumptie middels cap-and-trade systemen en fiscale vergroening, gekoppeld aan voortschrijdende normstelling (Front Runners aanpak)
5. samen met de sectoren faciliteiten opzetten voor terugwinnen van materialen, etc.

Het streven naar een zo gelijk mogelijk internationaal speelveld mag ons niet weerhouden van daadkracht in eigen land of in Europees verband, zoals bij de CO2-aanpak. Een bedrijf als Unilever laat zien, dat vooroplopen kan resulteren in nieuw elan én financieel succes zoals vergrote aandeelhouderswaarde! Wel bevat lange termijn beleid ook duidelijke overgangsregelingen, waardoor bedrijven weten waar ze aan toe zijn en daarmee met hun investeringen rekening kunnen houden.

Bij een voorspelbaar investeringsklimaat hoort:

- de overheid zet lange termijn beleid uit met heldere beleidsvoornemens voor 10-20 jaar; met voortschrijdende normeringen (hogere standaarden o.b.v. 'best practices'), waardoor innovatie wordt gestimuleerd,
- afsluiten van langjarige 'Groene Groei – pacts' met maatschappelijke partners,
- zonodig financiering buiten de rijksbegroting om (zoals SDE+ regeling via de energierekening).

Ruimte geven aan Groene Groei initiatieven

De duurzame economie borrelt al in de samenleving. Die Groene Groei initiatieven moeten ruimte krijgen. De overheid draagt bij door makelen&schakelen en samenwerken met markt-partijen, zoals in Green Deals, maar daar nog een tandje bovenop. Ook duurzaamheid integreren in het topsectoren-beleid.

Instrumenten die de overheid daarbij dient in te zetten zijn:

- het creëren van experimenteer-ruimte, evt. ondersteund door dynamische regelgeving,
- gerichte facilitering van financiering
- tijdelijke subsidiëring van duurzame producten en diensten om opstart te faciliteren,
- tijdelijke subsidiëring t.b.v. het op gang helpen van nieuwe markten (zoals de ETS voor schone energie)

Overheid als duurzaam inkoper

Duurzaam inkopen van de overheid kan, doordat zij een zeer grote partij is, leiden tot duurzame doorbraken. Het duurzaam inkopen dient zo vorm gegeven te worden, dat zowel gevestigde partijen als kleine, nieuwe partijen met nieuwe business-modellen gelijke kansen hebben bij het aanbieden van hun producten en diensten.

Suggesties kunnen zijn: voorrang voor producten met hergebruik, voorrang voor lage 'total cost of ownership' boven lage aanschafprijs.

Suggesties voor concrete beleidsmaatregelen

Algemene uitgangspunten van de Economie

Uitgaande van een breed economie-perspectief (o.a. Prof. Heertje) is economie “met schaarse middelen voorzien in de behoeften van mensen, nu en in de toekomst, hier en waar ook ter wereld”. Het is dan ook van belang dat de economische analyse en vergelijking zich niet beperkt tot financiële parameters, maar ook de andere productiefactoren (mens en natuur) nadrukkelijk meeneemt.

In dit kader wordt het volgende algemeen doorgevoerd:

1. Groei wordt voortaan niet meer in een enkelvoudig financiële indicator uitgedrukt. Het CPB voert voortaan economische analyses uit, waarin mens en natuur/milieu¹ zijn opgenomen.
2. Nederland streeft na dat internationale instituten de landenanalyses verbreden van enkelvoudig financiële naar brede economische analyses. O.a. bij de toetsing van de lidstaatsbegrotingen door de Europese Commissie (en IMF).
3. De overheid ontmoedigt dat de rekening wordt doorgeschoven naar volgende generaties en dat op financieel, ecologisch en menselijk kapitaal wordt ingeteerd. Daarom:
 - a. is internalisering van alle externe kosten in producten en diensten startpunt, zodat werkelijk gaat gelden: ‘de vervuiler betaalt’
 - b. wordt de fiscale stimulering van *financiële* schuldenopbouw afgebouwd en schuldenaflossing gestimuleerd
 - c. wordt de *ecologische* schuldenopbouw afgebouwd en schuldenaflossing gestimuleerd (aanpak op gebied van internaliseren externe kosten, belasting grondstoffenverbruik, stimuleren hergebruik)
 - d. wordt de druk op het menselijk kapitaal verlicht door verbetering van arbeids- en leefomstandigheden.

Maatregelen t.b.v. aspect ‘People’: nieuwe (internationale) afspraken

De toenemende schaarste aan water, voedsel en grondstoffen in verhouding tot de toenemende wereldbevolking leidt tot een onduurzame situatie die ook resulteert in toenemende spanningen en conflicten in de wereld. Door goede afspraken te maken in internationale (bindende) handelsverdragen ontstaat een duurzaam internationaal level playing field voor het bedrijfsleven.

4. Nederland versterkt de duurzame Round-Tables (en vergelijkbare initiatieven), zodat deze eerlijke handel en goede arbeids- en leef-omstandigheden écht stimuleren over een steeds meer producten.
5. Nederland bewerkstelligt dat bij handelsafspraken afspraken over mens en milieu worden geïntegreerd in de overeenkomsten en dat alle drie aspecten (people-planet-profit) afdwingbaar zijn. Nederland streeft ernaar, dat Voor 2020 alle handelsovereenkomsten in deze zin een update hebben gekregen.
6. Nederland ijvert ervoor, dat vertegenwoordigers van people-belangen (zoals mensenrechten-organisaties, milieuorganisaties, werknemersorganisaties, WBCSD) participeren in de onderhandelingen.
7. Nederland neemt zelf in deze onderhandelingen de positie in dat eerlijke behandeling van de betrokken bevolking in grondstoffen- en goedkope productie-landen prioriteit is boven financieel gewin.
8. Informatie over arbeidsomstandigheden van de productie dient op producten te worden vermeld, zodat de consument hiervan kennis kan nemen (ILO stelt zonedig labels vast en handhaaft deze).
9. Na economische exploitatie van een gebied is herstel van de omgevingswaarde voor de bevolking (incl. de biodiversiteit) uitgangspunt.

Maatregelen t.b.v. aspect ‘Planet’/ milieu en biodiversiteit

Uitputting van grondstoffen en fossiele energie-bronnen geeft de grenzen van de planeet aarde aan. Om binnen de duurzame fysieke grenzen te blijven dient een duurzaam gebruik van grondstoffen gerealiseerd te worden in combinatie met een zo klein mogelijke verstoring van het milieu.

Goede (internationale) afspraken zorgen voor een internationaal level playing field voor het bedrijfsleven, waardoor duurzame bedrijven de ruimte krijgen.

Hierbij wordt de route ingezet naar het voorzorg-principe: producenten zijn verantwoordelijk voor de milieu-impact over de gehele keten, incl. herstel van de ecologie na grondstof-winning en opruiming na gebruik (actueel voorbeeld: geconstateerde probleem van plastic micro-bolletjes).

¹ Voorbeelden: human devopment index, voetafdruk, biodiversiteitsindex

10. Nederland breidt de duurzame Round-Tables (of vergelijkbare initiatieven) uit, zodat deze het duurzaam gebruik van grondstoffen bevorderen over een steeds bredere groep producten.
11. Nederland bewerkstelligt dat bij handelsafspraken afspraken over mens en milieu worden geïntegreerd in de overeenkomsten en dat alle drie aspecten (people-planet-profit) afdwingbaar zijn. Nederland streeft ernaar, dat Voor 2020 alle handelsovereenkomsten in deze zin een update hebben gekregen.
12. Nederland ijvert ervoor, dat vertegenwoordigers van planet-belangen (zoals mensenrechten-organisaties, milieuorganisaties, werknemersorganisaties, WBCSD) participeren in de onderhandelingen.
13. Nederland neemt zelf in deze onderhandelingen de positie in dat handhaving van het voortbrengingsvermogen van de aarde dient te prevaleren boven korte-termijn financieel gewin.
14. Informatie over milieu-effecten van producten dient hierop te worden vermeld, zodat de consument hiervan kennis kan nemen (bijv. de 'voetafdruk' of vergelijkbare maat).
15. Nederland onderzoekt de mogelijkheid om de Belasting op Toegevoegde Waarde (BTW) te vervangen door de Belasting op Onttrokken Waarde (BOW).
16. In Nederland worden hergebruik en recycling gestimuleerd door verdere samenwerking in de productie-keten, gecombineerd met stijgende eisen aan hergebruik, b.v. 50% aandeel van hergebruikte materialen in gebruiksgoederen per 2025.
17. Nederland steunt onderzoek en pilots van business-modellen voor de circulaire economie.
18. Nederland stimuleert gebruik van hernieuwbare bronnen door de gecombineerde inzet van de competenties van bedrijfsleven, onderwijs en onderzoek in landbouw, chemie en energie.
19. Nederland zet met het beleid vol in op een duurzame energie-huishouding in 2050.
20. Externe kosten van winning, transport en verbranding van fossiele energiedragers worden stapsgewijs geïnternaliseerd. De invoering van een CO2-prijs wordt onderzocht (in navolging van Groot-Brittannië, richtjaar 2015). Een betrouwbare CO2-prijs levert investeerders de gewenste lange-termijn zekerheid.

Maatregelen t.b.v. Profit / Financiële sector

De onduurzame risico's van financiële activiteiten wordt beperkt. De bancaire sector wordt weer een bron van stabiliteit en duurzaamheid in plaats van korte termijn financieel gewin. De gevolgen van onduurzaam gedrag dienen te worden opgebracht door de actoren zelf en niet door de samenleving. Financiering van onduurzame activiteiten wordt afgeremd en op termijn gestopt.

21. De Nederlandse overheid laat een onderzoek plaatsvinden naar een voor de lange termijn duurzame rolinvulling van het financiële systeem: doelstellingen, werkwijzen en gewenste resultaten.
22. Bij het onderzoek worden experimenten met alternatieve geldsystemen, regionale of sectorale valuta, zoals de Zwitserse WIR en de CareCoin zorg-financiering, betrokken.
23. Voor- en nadelen van risicovolle activiteiten door banken worden in balans gebracht door het splitsen in nuts- en zakenbanken; het deposito-garantiestelsel wordt beperkt tot nutsbanken.
24. Speculatie met grote hefboomwerking wordt beperkt door een transactiebelasting (deze kan evt. als een verzekeringspremie voor de externe risico's dienen)
25. Er wordt een regeling opgesteld, die inhoudt dat alle banken duurzaamheidscriteria dienen mee te nemen bij investeringsafwegingen en hierover transparant rapporteren.
26. De overheid stelt een onderzoek in naar mogelijkheden van internationale concerns om via Nederland belasting in andere landen te ontwijken en naar de duurzaamheidseffecten hiervan in andere landen.

Verduurzaming in de bedrijfsvoering (Producenten)

Bij de omgang met klanten, personeel, leveranciers en omgeving en bij het gebruik van grondstoffen en energie hebben bedrijven de verantwoordelijkheid om een duurzame afweging te maken tussen people, planet en profit. Bedrijven dienen te kijken hoe hun organisatie en werkwijzen hiertoe het beste kunnen worden opgezet.

In principe zijn onderstaande voorstellen de verantwoordelijkheid van de bedrijven zelf. Indien dit echter niet van de grond komt of indien er niet vanzelf een duurzaam level playing field ontstaat, richt de overheid als marktmeester de marktregels opnieuw in.

27. Bedrijven komen in overleg met overheden en burger-organisaties tot voortschrijdende normen t.a.v. duurzaamheid van hun producten: "schone technologie & schone handen" (grondstoffen- en energieverbruik, arbeidsomstandigheden, milieu etc.).
28. Bedrijven passen hun organisatie aan om bij te kunnen dragen aan een meer circulaire economie; b.v. door keten-verantwoordelijkheid, door hergebruik en recycling maar indien mogelijk door over te gaan op een duurzaam business-model, b.v. door gebruik van Total-Cost-of-Ownership, cradle-to-cradle.
29. Bedrijven leggen zich vanaf 2015 binnen branches vast op verhoging van hergebruik: in eerste fase dient een nog vast te stellen percentage van elk product te bestaan uit hergebruikt materiaal; per 2025 kent elk bedrijf een business-model, waarbij na de gebruiksperiode het product weer terug wordt genomen en duurzaam wordt hergebruikt (gesloten keten).
30. Bedrijven stellen hun product-ontwikkeling zo in, dat alleen nieuwe producten op de markt komen die aantoonbaar duurzamer zijn dan de bestaande; de minst duurzame productvarianten worden van de markt gehaald.
31. Startend vanaf de internationaal actieve bedrijven geven alle bedrijven die in Nederland actief zijn, openheid over hun maatschappelijke doelstellingen en rapporteren hierover conform GRI (global reporting initiative, minimaal niveau C), of gelijkwaardig.
32. Branche-organisaties onderzoeken en promoten coöperatieve en alternatieve ondernemings-vormen, waarin meerdere stakeholders het beleid bepalen. Coöperaties zijn geschikt om met lokale betrokkenheid nieuwe economische activiteiten op te zetten en massa te geven, zoals bij het realiseren van decentrale duurzame energie-opwekking of ten behoeve van goede en betaalbare zorg.

Verduurzaming van de rol van consumenten

De consument is verantwoordelijk voor de aanschaf en het gebruik van producten en de bijbehorende milieubelasting. Duurzaamheid als overweging bij aanschaf en gebruik van producten dient versterkt te worden door goede informatie op de producten, goed gebruik van labels en algemene voorlichting vanuit de maatschappij over duurzaamheidsaspecten, om verkeerde associaties (duur, 'afzien') te voorkomen. Door een duurzame consumptie teren we niet langer in op de voorraden van de aarde ten koste van de generaties na ons. Leidend principe is: 'De vervuiler betaalt, niet de samenleving'.

33. Consumptie wordt verder gestuurd door differentiatie van belastingen, op basis van grondstoffen- en energiegebruik, bijvoorbeeld
 - a. Belasting op wit- en bruingoed differentiëren naar energielabel (analoog aan zuinige auto's)
 - b. OZB en/of overdrachtsbelasting differentiëren naar energielabel
 - c. Duurzame energieproducten naar lage BTW tarief
 - d. Diensten voor hergebruik, reparatie en duurzame energie gaan naar laag BTW-tarief
 - e. Vlees (behalve aantoonbaar duurzaam geproduceerd) en wegwerpproducten naar hoge BTW tarief
34. Producenten geven bij elk product essentiële informatie over de duurzaamheidsaspecten ervan, zoals een milieu-score in begrijpelijke vorm (analogie aan energie-label); evt. is via mobiel internet (smart phones) eenvoudig verdere informatie te vinden.
35. Goed gebruik van labels wordt nagestreefd, waarbij rekening wordt gehouden met hun functie, de verschillende doelgroepen en de fasering (is een duurzaamheidsaspect nieuw of commodity geworden)
36. Nederland onderzoekt een systeem met individueel verhandelbare milieugebruiksrechten (balans-geld of earthmiles) als een additionele betaal-eenheid. Deze kan voortbouwen op de verplichte milieuscore en op termijn internationaal uitgerold worden (kan wellicht analoog werken als het AirMiles systeem).
37. Nederland ondersteunt Europese inspanningen om te komen tot goede normering en meting van energieprestaties voor alle producten die energie verbruiken.

Verduurzaming door de Overheid

De overheid is als marktmeester en hoeder van het algemeen belang een belangrijke speler om de gewenste ontwikkelingen te bereiken. Zij is verantwoordelijk voor noodzakelijke regulering en flankerend beleid om de omschakeling naar een duurzame economie mogelijk te maken, o.a. door het waarborgen van een duurzaam level playing field voor het bedrijfsleven.

Daarnaast is in het beleid van de overheid duurzaamheid net zo essentieel als financiële gezondheid. Gelijk de financiële toetsing en toetsing aan mensen- en arbeidsrecht, wordt nieuwe wetgeving op duurzaamheid

getoetst. Voor de economie gaat de overheid uit van een breder welvaartsbegrip (zoals de Monitor Duurzaam Nederland), waarin mens en milieu (People en Planet) zijn opgenomen. Duurzaamheids-indicatoren worden integraal onderdeel van het overheidsverslag en het beleid, zoals in Zwitserland. Beleidsplannen en verkiezingsprogramma's worden op basis hiervan doorgerekend.

38. De overheid neemt in 2013 de regie-functie bij de transitie naar een duurzame economie, speciaal daar waar de markt zelf niet tot voldoende vooruitgang komt. De overheid zet (na overleg met bedrijfsleven en maatschappij) in op een stabiel lange-termijn beleid, met een logische marsroute.
39. De overheid stelt uiterlijk in 2014 de set van duurzame economie-indicatoren – naast het BBP - op, die gezamenlijk de werkelijke economische ontwikkeling aangeven. Vanaf dat moment monitort de overheid de ontwikkeling van de duurzame economie met gebruik van deze indicatoren.
40. Vanaf de volgende verkiezingen worden verkiezingsprogramma's volgens de nieuwe indicatoren doorgerekend door het CPB.
41. De overheid laat op korte termijn een onderzoek verrichten naar de verschuiving van lasten op arbeid naar lasten op (onduurzame) consumptie. Onderdeel hierbij is kijken naar vervanging van de BTW door een Belasting op Onttrokken Waarde (BOW).
42. De overheid stimuleert Groene Groei initiatieven, o.a. door meer experimenteerterruimte en aanpassing van regelgeving, die verlamd werkt. Zonodig worden financieringsconstructies opgezet (In de transitie-fase naar een duurzame economie zijn innovaties vaak lastig, b.v. omdat maatschappelijke voordelen nog niet financieel worden beloond).
43. In de bouwsector zoekt de overheid naar win-win situaties met duurzaamheidsdoelen en past de wetgeving daarop aan (b.v. t.b.v. energie-verbetering van huurwoningen, betere fiscale behandeling van duurzame koopwoningen e.d.)
44. De overheid ijvert in Europa voor daadkrachtige en gelijktijdige verduurzamingsinzet van alle landen, in de afzonderlijke economieën én in Europees verband.
45. De overheid maakt een 10-jarenplan voor het afschaffen van alle marktversturende subsidies, die ten gunste zijn van oude vervuilende technologie zoals fossiele energie.
46. De overheid ruimt in dit plan plaats in voor herstructurering van industrieën waar noodzakelijk.
47. De Nederlandse overheid verschuift investeringen in onderwijs en onderzoek in duurzame richting o.a. binnen de Topsectoren-aanpak. Verplichte onderdelen zijn de omschakeling naar duurzame grondstoffen en processen (schoon, laag energie-verbruik) en het sluiten van de materialenkringloop.
48. De overheid verbetert haar rol als duurzaam inkoper en 'launching customer' door:
 - a. Inkopen op basis van 'Total Cost of Ownership' (inclusief externe/maatschappelijke kosten)
 - b. Inkopen op basis van milieuscore
 - c. Voorrang voor inkopen met circulair systeem (terugname van producten door de producent).
49. Bij ruimtelijke ordening beleid is duurzaamheid uitgangspunt: ruimte- en infrastructuur-projecten worden aan een duurzaamheidstoets onderworpen, met aandacht voor dubbel ruimtegebruik (wonen boven water, multifunctionele gebouwen) en door herstructurering van oude wijken en bedrijfs-terreinen
50. Bij ontwikkelingssamenwerking wordt gestuurd op de duurzaamheid van de ontwikkeling, bijvoorbeeld op de ontwikkeling van biodiversiteit, duurzame energieopwekking en grondstoffengebruik.
51. De overheid laat onderzoeken op welke wijze overheid en politiek meer lange-termijn gericht kunnen worden, b.v. door een langere zittingsduur van politici of onmogelijkheid van tussentijdse verkiezingen (zoals bij gemeente en provincie), danwel andere opties.

Afsluitend: verduurzaming is niet verarming, ook niet voor Nederland

Verduurzaming hoeft niet te leiden tot 'ver-elendung', met algeheel verlies aan welvaart!

Druk kan leiden tot creativiteit, uitmondend in een product- en diensten-innovatie. Beter gereguleerde markten geven kansen voor duurzaam ondernemen. Een bedrijfsleven dat goed contact heeft met alle betrokken stake holders kan sneller en beter reageren op veranderingen. Een ontwikkelde 'civil society', met alle rechtstatelijke waarborgen en vrijheden, zorgt voor stabiliteit.

Nederland heeft als handelsnatie een spilfunctie in de wereldeconomie, als polderland beseft dat je het samen moet doen en als laaggelegen dichtbevolkt land merk je de negatieve milieu-effecten al snel. Maar Nederland heeft ook een goede uitgangspositie door de reeds lang bestaande aandacht voor milieu bij publiek en bedrijven. Door onze competenties kan de Nederlandse economie hiervan profiteren en sterker tevoorschijn komen.

Nederland heeft altijd de capaciteit getoond om in overleg/confrontatie met elkaar ingrijpende veranderingen door te voeren in de economie, gebaseerd op een gedeelde visie op de toekomst. We moeten daarvoor weer de juiste instituties optuigen die nu het best functioneren.

Ter inspiratie: eerdere successen van Nederland met lange termijn beleid:

- oplossen 'sociale kwestie' (arbeids- en woonomstandigheden, 1890 – 1930)
- inpolderingen – van Beemster tot Flevoland/Noordoostpolder
- na-oorlogse woningbouw
- het Akkoord van Wassenaar van 1982: een ingrijpende aanpassing van de arbeidsmarkt waardoor we een aantal decennia weer vooruit konden.